

Polonca ŠEK MERTÜK

JEZIKOSLOVNA IN LITERARNA MISEL ANTONA VRATUŠE, STOLETNEGA MLADENIČA

COBISS: 1.19

Jezikoslovna in literarna misel Antona Vratuše: znanstvena monografija, ur. **Mirko Munda**, Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija – Murska Sobota: Prekmurska [! Pomurska] akademsko znanstvena unija, 2015, 440 str.

0 Znanstvena monografija *Jezikoslovna in literarna misel Antona Vratuše* je nastala na pobudo Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija iz Petanjcev ob stoletnici akademika dr. Antona Vratuše (rojen je bil 21. februarja 1915 v Dolnjih Slavečih na Goričkem). Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija deluje v okviru Vrta spominov in tovarštva na Petanjcih. Anton Vratuša je bil prvi predsednik programskega sveta fundacije, danes je njen častni in nepogrešljivi član. Z ustanoviteljem Vrta spominov in tovarštva na Petanjcih, dr. Vanekom Šiftarjem, sta bila dolgoletna prijatelja. Ideja o monografiji ob počastitvi častitljivega jubileja dr. Vratuše je bila zato pričakovana.

Predstaviti vse dejavnosti in udejstvovanja Antona Vratuše v eni knjigi bi bilo nemogoče. Njegovo delo se povezuje z mnogimi področji: literarni poskusi, jezikoslovje in literarna zgodovina, bil je dejaven v politiki, razmišljal je o razvoju samoupravljanja in participacije v Jugoslaviji, o mednarodnih odnosih, o vprašanjih in problemih narodnih manjšin, o človekovih pravicah, trajnostnem razvoju ... Na željo jubilaranta je v monografiji (urednik je Mirko Munda) predstavljeno Vratušovo udejstvovanje v slavistiki, na njemu najljubšem področju. Anton Vratuša je povedal, da je bil najprej in predvsem »slavist, slavistika mi je bila vedno na prvem mestu, vse drugo delo pa zgolj dodatek. Zato se ji že vse od konca druge svetovne vojne, ko sem moral prevzeti druge dolžnosti, odkupujem in opravičujem, se od nje poslavljam in se – če le morem – k njej vračam« (11–12). V monografiji je zato predstavljeno jubilarantovo jezikoslovno, literarnozgodovinsko in leposlovno delo. Dve razpravi – »*Nouvi zákon*« in »*Szvėti Evangeliomi*« ter *Jezik sebeborskega urbarja* – sta kot faksimile objavljeni prvič.

Poleg uvodnih misli predsednika Slovenske akademije znanosti in umetnosti Tadeja Bajda in urednika monografije Mirka Munde je v monografiji sedem prispevkov o Vratuševem življenju ter jezikoslovnem, literarnozgodovinskem in leposlovnem udejstvovanju, vključno z izborom iz Vratuševe bibliografije.

Vratuševa življenjska pot je podrobno predstavljena v prispevku Mirka Munde *Samorastnik z Goričkega*. Prispevek s prikazom Vratuševega življenja odstira in osvetljuje tudi marsikatero Vratuševo odločitev za lastno prepričanje in (znanstveno) udejstvovanje. Iz prispevka lahko v predstavitvi Vratuševe življenjske poti razberemo tudi akademikovo bogato ustvarjalno delo. »Vratuša se med študijem na Filozofski fakulteti ni uveljavil kot odličen ter znanstveno nadarjen študent samo med sošolci in profesorji, ampak v vsej slovenski slavistični javnosti. Jezikoslovne ter literarnozgodovinske razprave in literarne kritike je objavljaval v vseh pomembnejših strokovnih revijah tedanjega časa in ni se izogibal niti polemičnim zapisom.« (37) V slavistiki mu je bilo najbližje jezikoslovje, posvetiti se je nameraval zlasti dialektologiji, a je potem na prvo mesto postavil literarno zgodovino, iz katere je tudi diplomiral in doktoriral (naslov disertacije je *Levec in Ljubljanski zvon*). Zanimali so ga predvsem 19. stoletje, Prešeren in realisti. Druga svetovna vojna je njegovo obetavno slavistično znanstvenoraziskovalno pot žal prekinila in tudi po vojni mu številne državniške in poklicne obveznosti niso omogočale znanstvenoraziskovalne dejavnosti. Šele od šestdesetih in sedemdesetih let 20. stoletja se k »svoji prvi ljubezni«, slavistiki oziroma jezikoslovju in raziskovanju jezikovnih razmer, vrača, kadar le more.

Nadaljnje prispevke v monografiji lahko razdelimo na tri sklope. V prvem delu (obsega dobro polovico monografije) je predstavljeno Vratuševo jezikoslovno delo, v drugem literarnozgodovinsko in v tretjem leposlovno (in polemično) delo.

- 1 Vratuševo **jezikoslovno delo** je v posebnem prispevku predstavil Marko Jesenšek. Vratuša se je z jezikom ukvarjal v svojem zgodnjem obdobju ustvarjanja, to je pred drugo svetovno vojno. Takrat je objavil svojo temeljno raziskavo o prekmurškem jeziku – *Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju* (1939 v *Slovenskem jeziku*). Žal sta takrat v rokopisu ostali dve njegovi obsežni razpravi: *Leksikalni vplivi romanščine na slovenščino* (1939, rokopis) ter »*Nouvi zákon*« in »*Szvěti Evangyliomi*« (1940, rokopis).

Že kot študent slavistike je Vratuša spremljal vse takrat pomembne in zanimive objave o vprašanju prekmurskega jezika, literature in kulture. Polemično je v *Ljubljanskem zvonu*, nato še v *Sodobnosti* kljub Pavlovi pozitivni oceni kritično ocenil deli Vilka Novaka *Izbor prekmurske književnosti* in *Jožef Baša-Miroslav: Prekmurske pesmi* (oboje leta 1937 v *Ljubljanskem zvonu*), kar mu je Novak zelo zameril in ga označil kot »mladega zaletenca, toda zelo sposobnega« (30). Vratuševa polemika z rojakom Novakom je bila (pre)ostra, toda imela je pozitivne posledice. Novak je v svoji drugi, obsežnejši izdaji, v *Izboru prekmurskega slovstva* (1976), v veliki meri upošteval Vratuševo kritiko in zahtevo, da je vodenje o prekmurškem jeziku in književnosti Slovencem treba predstaviti bolj natančno, premišljeno in sistematično.

Vratuševa ugotovitev, ki jo je podal v svoji temeljni raziskavi o prekmurškem jeziku *Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju*,

»da je dosedanje znanje o prekmurščini dokaj površno in v marsičem nezadostno« (Anton Vratuša, *Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju, Slovenski jezik* 2 (1939), 220), je do neke mere aktualna še danes, čeprav je védenje o prekmurskem knjižnem jeziku v sodobnosti zlasti po zaslugi Martine Orožen in Marka Jesenška zelo izpopolnjeno in dodelano.

Vratuša je za svoje jezikoslovno delo (po znanih in dostopnih podatkih) dvakrat dobil svetosavsko nagrado ljubljanske univerze: leta 1939 za (žal neohranjeno) nalogo *Opis govora v Dolnji Slaveči in nje okolici na Goričkem* in leta 1940 za nalogo *Leksikalni vplivi romanščine na slovenščino* (ohranjena, a neobjavljena). Po Jesenšku oboje kaže, da se je Vratuša konec tridesetih let 20. stoletja razvijal »v pomembnega strokovnjaka na področju raziskovanja prekmurskega jezika in narečja« (80) in da je tik pred drugo svetovno vojno »veljal za prvega in najboljšega mladega poznavalca jezikovnih razmer v Prekmurju, še posebno pa sta ga zanimala jezik prekmurskih pisateljev in prekmursko narečje« (81). S slovenističnega oz. dialektološkega stališča je prava škoda, ker je druga svetovna vojna prekinila Vratuševo znanstveno pot in jo nato usmerila drugam.

Zinka Zorko in Anja Benko sta pripravili poglavje *Prekmursko narečje*. Dialektologi prekmursko narečje skupaj s slovenskogoriškim, prleškim in haloškim narečjem uvrščajo v panonsko narečno skupino ter ga delijo na tri podnarečja: ravensko, dólinsko in goričko. Avtorici vsako podnarečje posebej predstavljata na glasoslovni, oblikoslovni in leksikalni ravnini. Prispevek zaključujeta z izsekom iz Vratuševe razprave *Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju*.

Posebno vrednost monografije o Antonu Vratuši predstavlja prva objava Vratuševe obsežne študije (na 59 straneh) o jeziku *Nouvega zákona* Števana Küzmiča in *Szvéti evangyeliomov* Mikloša Küzmiča z naslovom »*Nouvi zákon*« in »*Szvéti Evangyeliomi*«. Gre za razpravo, katere rokopis je konec leta 1940 Vratuša oddal *Časopisu za zgodovino in narodopisje*, vendar zaradi vojnih razmer ni bila natisnjena. Rokopis, ki ga hrani Pokrajinski arhiv Maribor, je bil leta 1974 delno objavljen v *Zborniku Štefana Küzmiča*, v celoti pa šele v predstavljeni monografiji. Na naslovni strani je avtorjev podpis (Vratuša Anton), na zadnji strani pa se je avtor pod razdelkom Pripomba podpisal z Vran. Iz Mundovega zapisa (na straneh 19 in 20) lahko razberemo, da je bil Vran eden od Vratuševih psevdonimov (poleg Slavečki Vran in profesor Urban).

V monografiji je prvič objavljena tudi Vratuševa študija *Jezik sebeborskega urbarja*, ki se je ohranila med pisno zapuščino Vratuševega prijatelja dr. Vaneka Šiftarja; tudi to študijo hranijo v Pokrajinskem arhivu Maribor. Za lažjo umestitev razprave v čas in prostor je pred Vratuševo razpravo prispevek Gordane Šövegeš Lipovšek *Družbenoekonomski vidiki prekmurskih terezijanskih urbarjev*. Prekmurski terezijanski urbarji (vedeni v času vladanja cesarice Marije Terezije) so bili pisani v latinskem, nemškem, madžarskem in prekmurskem jeziku, odvisno od narodnosti večinskega prebivalstva v vasi. V monografiji je objavljenih šest

posnetkov sebeborskega urbarja, nato pa Vratuševa razprava o jeziku v omenjenem urbarju. Vratuša je sebeborski urbar analiziral že leta 1940, a je bila razprava do izida obravnavane monografije neobjavljena. Jezik sebeborskega urbarja je predstavil v petih podpoglavjih prvega dela razprave: 1. Črkopis, 2. Glasoslovje, 3. Naglas, 4. Oblikoslovje in 5. Sintaksa. V drugem delu razprave je seznam okrog dvesto prekmurskih in kajkavskih besed. Vratuša ugotavlja, da je v vseh starejših prekmurskih besedilih opaziti večji ali manjši vpliv kajkavščine, toda niti pri *Abe-cedariju* iz leta 1725 ni zdaleč toliko kajkavskih elementov, kot jih vsebuje sebeborski urbar. Čeprav prevajalec urbarja ni znan, je Vratuša prepričan, da že zaradi »močne prekmurske knjižne tradicije na eni in močnih kajkavskih potez« (237) v omenjenem besedilu na drugi strani ni bil domačin, Prekmurec. Moral je biti Nepremkurec, Hrvat (kajkavec), ki pa je poznal tudi štokavske jezikovne posebnosti. V urbarju najdemo čisto prekmurske oziroma vzhodnoslovenske jezikovne posebnosti in tudi take, ki so ali skupne prekmurščini in kajkavščini ali pa lastne edino kajkavščini in z njo vred deloma štokavščini.

- 2 V drugem delu monografije je Anton Vratuša predstavljen kot **literarni zgodovinar**. Matjaž Kmecl v poglavju *Anton Vratuša – literarni zgodovinar* prikazuje Vratuševo literarnozgodovinsko delo od prvih objav do doktorske disertacije, to je od tridesetih let 20. stoletja do začetka druge svetovne vojne leta 1941. Ugotavlja, da je Vratuša »veljal za enega najbolj nadarjenih, delavnih in obetajočih literarnih zgodovinarjev mladega rodu« (244). Vrh Vratuševega literarnozgodovinskega delovanja je razprava *Levec in Ljubljanski zvon*, s katero je leta 1941 pridobil doktorski naziv. Kmecl jo je na kratko predstavil. Razprava (79 strani) je v monografiji objavljena v celoti. Bolj kot ponovna objava (razprava je prosto dostopna na spletu) bi bila dobrodošla (še) obsežnejša znanstvena razprava o njej. Ponovno je objavljena tudi Vratuševa kritika *Dva Prešerna* (12 strani), ki je bila prvič objavljena leta 1939 v *Domu in svetu*. Gre za primerjalno-kritični prikaz dveh romanov o Prešernu – Slodnjakovega *Neiztrohnjeno srce* (1938) in *Romana o Prešernu* (1937) Ilke Vaštetove. Tudi ta razprava je sicer prosto dostopna na spletu.
- 3 Tretje poglavje Vratuševega ustvarjanja – **literat in polemik ter vračanje k slavistiki** – opisuje Franci Just v prispevku *Anton Vratuša v presečišču literarnih žanrov*. Just na kratko opiše Vratuševo literarno ustvarjanje. Za ponovno objavo sta bili v monografijo izbrani Vratuševo drugo leposlovno delo, črtica *Svoji materi!* (1 stran), ki je bila prvič objavljena v *Novinah* leta 1936 (gre za slavospev materini dobroti, marljivosti, razdajanju za otroke in skrbi za dom), in njegova prva programska pesem *Valeta 1937* (4 strani), ki je bila prvič objavljena v *Mladem Prekmurcu* leta 1938/39 (gre za etično budnico, naslovljeno na avtorjevo generacijo ob zaključku gimnazijskega šolanja). Just se dotakne tudi Vratuše kot gledališkega in literarnega kritika. Za objavo v monografiji sta bili izbrani Vratuševa gledališka kritika *Drama v slovenskem Narodnem gledališču v letu 1939/40*

(11 strani), prvič objavljena v *Domu in svetu* leta 1940, ter literarna kritika *Svet Miška Kranjca* (15 strani), prvič objavljena v *Domu in svetu* leta 1939. S kritikama Kranjčevega literarnega dela (*M. Kranjca roman Zalesje se prebuja* (1938) in *Svet Miška Kranjca* (1939)) se je Vratuša vključil v boj za pravo podobo Prekmurja, po Justu (358) v t. i. prekmursko jezikovno vojno. V začetku tridesetih let 20. stoletja je v Prekmurju namreč prišlo do jezikovno-kulturne diferenciacije. Vratuša se je takrat odločno postavil na stran *Novin* – temelj njihove jezikovne politike je bila nadaljnja raba prekmurščine (nasproti Slovenskemu katoliškemu akademskemu društvu Zavednost, ki si je prizadevalo za uporabo knjižne slovenščine; podoben nazor je imel tudi Klub prekmurskih akademikov). Ker se je Miško Kranjec, prekmurski pisec, »oddaljil« od do tedaj značilnega prekmurskega pisanja, so ga Vratuša in somišljeniki zavrnil in obsodili. Niso se strinjali s Kranjčevim prikazovanjem Prekmurja (prekmurskega človeka, matere/ženske, duhovnika). Glede na slavospev materi v črtici *Svoji materi!* je Vratuševa obsodba Kranjca razumljiva.

4 V zadnjem delu monografije (411–432) je Franc Kuzmič predstavil izbor iz bibliografije Antona Vratuše. Gre za pomemben prispevek k poznavanju Vratuševega ustvarjanja in udejstvovanja. Bibliografija je razdeljena v štiri tematske sklope: slavistične objave (jezikoslovni, literarni in jezikovni zapisi, recenzije in polemike), leposlovne objave, rokopisno gradivo in ustvarjalnost na drugih področjih.

5 Iz znanstvene monografije *Jezikoslovna in literarna misel Antona Vratuše* je mogoče razbrati, da je bil glavni namen predstaviti Vratuševo jezikoslovno, literarnozgodovinsko in leposlovno udejstvovanje oziroma opozoriti na njegova dela na obravnavanih izbranih področjih, ne pa teh del (vsaj ne v večji meri) kritično osvetliti. To ugotovitev potrjuje tudi (urednikova) odločitev za objavo faksimilov šestih Vratuševih razprav in literarnih del. Tako sta v monografiji ponovno objavljeni literarnozgodovinski razpravi *Levec in Ljubljanski zvon* (79 strani), s katero je Vratuša leta 1941 pridobil doktorski naziv, in *Dva Prešerna* (12 strani, prvič objavljena leta 1939). V monografiji sta objavljeni tudi Vratuševi literarni deli, črtica *Svoji materi!* (1 stran, prvič objavljena leta 1936) in pesem *Valeta 1937* (4 strani, prvič objavljena 1938/39), ter gledališki in literarni kritiki – *Drama v slovenskem Narodnem gledališču v letu 1939/40* (11 strani, prvič objavljena leta 1940) in *Svet Miška Kranjca* (15 strani, prvič objavljena leta 1939).

Kot kaže Kuzmičev pregled Vratuševe bibliografije, je v rokopisu ostala le ena Vratuševa razprava – *Leksikalni vplivi romanščine na slovenščino* (1939). Zanj je Vratuša leta 1940 dobil celo svetosavsko nagrado, zato je zelo škoda, da ni našla prostora v omenjeni monografiji. Res je, da gre za obsežno razpravo (83 strani/listov), toda tudi nekatere druge ponovno objavljene razprave so obsežne. Ker so nekatere od njih celo prosto dostopne na spletu (na portalu dLib), bi bila vključitev in s tem prva objava omenjene razprave še kako dobrodošla, če ne kar nujna.

V monografiji poleg tega pogrešam tudi večji poudarek oziroma izpostavitve pomena (tudi) Vratuševe skrbi za prekmurščino oziroma za vztrajanje pri

prekmurščini kljub ukazom in navodilom o rabi knjižne slovenščine. Omenjeno je v svojem prispevku še najbolj poudaril literarni zgodovinar Franci Just. Vloga Antona Vratuše pri oblikovanju in ohranjanju prekmurskega knjižnega jezika bi lahko bila bolj poudarjena. Odločitev za prekmurski knjižni jezik je Slovence v Prekmurju povezovala. Narodno zavedni Prekmurci so med Slovenci na levi strani Mure širili in ohranjali slovensko govorjeno in zapisano besedo, pri čemer so se odločili za svojo različico knjižnega jezika in kljub načrtni madžarizaciji krepili narodno zavest in ohranjali svoj jezik. Mogoče se še premalo zavedamo, da jih je odločitev za prekmurski jezik rešila in da je tudi zato Prekmurje danes na srečo slovensko.